

23. STROKOVNO SREČANJE KONSERVATORJEV-RESTAVRATORJEV, Posavski muzej Brežice, 22. maj 2023

Ajda Mladenović, ZVKDS Restavratorski center
(glavna urednica publikacije *Konservator-restavrator*)

Strokovna srečanja konservatorjev-restavratorjev že triindvajset let organizirata Društvo restavratorjev Slovenije in Skupnost muzejev Slovenije v sodelovanju s posameznimi muzejskimi institucijami. Z leti so se začeli pridruževati tudi kolegi iz tujine in dogodek je prerasel v mednarodno srečanje.

Posavski muzej Brežice je letos drugo leto gostitelj Srečanja. Potekalo bo v ponedeljek, 22. maja 2023, osrednja dogodka pa bosta odprtje razstave in predstavitev novega zbornika. Izpostavljene vsebine, namenjene strokovni javnosti, bodo predstavljene med 10. do 15. uro, razstava plakatov s predstavitvijo najnovejših dosežkov v stroki pa bo v muzeju na ogled vse do 30. junija.

Uredniški odbor publikacije *Konservator-restavrator* v sestavi Sabina Dolenc, Irena Porekar Kacafura, Anita Klančar Kavčič, Jasna Malešič, Ana Motnikar, Nataša Nemeček, Andreja Ravnikar in glavna urednica Ajda Mladenović je prejel 74 povzetkov plakatov, ki pokrivajo izredno raznolika področja dediščine. Poleg slovenskih so se na poziv odzvali tudi kolegi s Hrvaške in iz Portugalske, ki ohranjajo tradicijo mednarodne udeležbe. Številni prispevki o novih tehnologijah odsevajo sodoben pristop, ki ne vstopa le na področje konservatorsko-restavratorske stroke, temveč globalno v večino strok. Več je prispevkov o izobraževanju in naravoslovnih preiskavah, precej manj pa, presenetljivo v primerjavi s preteklimi leti, s področja slik in tekstila.

PLENARNI SKLOP: RESTAVRATORSKI PRISTOPI MATEJA STERNENA

Letošnji plenarni sklop razgrinja delček restavratorske zgodovine, ki je pri nas zaenkrat še slabo raziskana in publicirana. Tema je posvečena restavratorskemu delovanju Mateja Sternena (1870–1949), ki je širši javnosti sicer bolj znan kot impresionistični slikar, a je bil tudi pionir in vodilni slovenski restavrator prve polovice 20. stoletja, ki je pustil svoje sledi na več kot 170 umetninah v Sloveniji, Avstriji in na Hrvaškem. Avtorice **Ajda Mladenović** (ZVKDS RC), **Simona Škorja** (Moderna galerija), **Anita Klančar Kavčič** (ZVKDS RC) in **Mateja Neža Sitar** (ZVKDS Območna enota Maribor) v prispevku obravnavajo Mateja Sternena kot restavratorja in v kontekstu zgodovinskih in družbenoekonomskih razmer raziskujejo njegov način dela, materiale in metodologije, ki jih je uporabljal za reševanje umetnin, ter izpostavljajo njegova posega na srednjeveških stenskih slikah v cerkvi na Vrzdencu in na oljni sliki *Križani z Marijo Magdaleno* iz Brunka pri Radečah. Ugotavljajo, da je kot izobražen in izredno delaven slikar dobro poznal tehnologije in materiale iz svoje slikarske prakse, obenem pa se je izobraževal prek tedanjih slikarskih in restavratorskih priročnikov, kar dokazujejo njegova bogata knjižnica in zapiski. Z akademsko izobrazbo, kar je bila tedaj redkost, in številnimi naročili ter s tem izkušnjami si je pridobil velik ugled ter si ustvaril monopolen položaj, saj v prvi tretjini 20. stoletja pri nas ni bilo bolj izkušenega restavratorja, kateremu bi spomeniška služba zaupala restavratorska

naročila. Njegov način dela je tedaj predstavljal sodoben pristop k restavriranju, svoje delo pa je opravljal odgovorno in s spoštovanjem do dediščine.

Slika 1 Matej Sternen pri odkrivanju poslikav v prezbiteriju cerkve sv. Urha pri Maršičih, ok. 1941 (foto: France Mesesnel, Ministrstvo za kulturo, INDOK center, fototeka)

Slika 2 Stanje slike Paola Rossinija Križani z Marijo Magdaleno pred ali domnevno med posegom Mateja Sternena (avtor posnetka ni znan; Ministrstvo za kulturo, INDOK center, fototeka)

PREDSTAVITVE PLAKATOV – IZBOR

Med deli na papirju izpostavljamo prispevek **Polone Paglovec Šuligoj** (Goriški muzej) *Grafični listi Zorana Mušiča*. Grafični listi Zorana Mušiča iz stalne zbirke Goriškega muzeja so bili pri postavitvi razstave popolnoma neustrezno opremljeni, zato so se začele kazati poškodbe. Med letoma 2019 in 2022 so celotno grafično zbirko Zorana Mušiča po sklopih pregledali in opravili potrebne posege. Vse grafike so previdno vzeli iz okvirjev in paspartujev, konservirali-restavrirali mehanske poškodbe ter jih z naramnicami iz japonskega papirja ponovno namestili v paspartuje in okvirje. Grafična zbirka zaradi trenutne obnove Gradu Dobrovo, kjer si prizadevajo vzpostaviti optimalne razmere za hranjenje, ni razstavljena.

Slika 3 Neustrezna pritrditev grafičnih listov (foto: Polona Paglovec Šuligoj)

Slika 4 Ponovno nameščanje grafik v paspartuje (foto: Kristina Furlan)

Med prispevki s področja konserviranja-restavriranja slikarskih del izpostavljamo prispevek **Zoje Bajdè** (ZVKDS RC) z naslovom *Odstranitev emulzijskega premaza s hrbtni strani slike Streljanje talcev, 13. 10. 1942 Toneta Kralja*. Nelakirane oljne slike 20. stoletja so zaradi kemične sestave barve, polimerizacije med sušenjem in procesov razgradnje izjemno občutljive. Čiščenje z vodo, tudi če se izkaže za učinkovito, je zato lahko precej kočljivo. Pri odstranjevanju emulzijskega premaza na hrbtnišču obojestransko poslikane slike Toneta Kralja *Streljanje talcev, 13. oktober 1942* je bilo uporabljeno zgoščeno topilo, s čimer se je zmanjšal vpliv vode na poškodovano barvno plast. Na najbolj občutljivih predelih je bilo zgoščeno topilo naneseno prek silikonskega gela, s čimer se je zmanjšal pritisk čopiča na površino barvne plasti in vatnih tamponov pri odstranjevanju, s tem pa tudi možnost dodatnih poškodb že načetih slikovnih plasti.

Slika 5 Odstranjevanje emulzijskega premaza s ksantanskim gelom (foto: Zoja Bajdè)

Prispevek **Martina Klinca** (samozaposlen) *Ohranjanje prvotnega laka* dviguje konservatorsko-restavratorske standarde na področju polikromirane lesene plastike. Zaključni lak na poslikanih predmetih kulturne dediščine ščiti barvno plast, obenem pa ji daje globino. Ohranjanju prvotnega laka v preteklosti niso posvečali posebne pozornosti, zato se je materialna plat tovrstnih premazov skorajda izgubila in pozabila, kar pa pomeni tudi izgubo pomembnega materialnega dokumenta. Pri odstranjevanju sekundarnega premaza z velikega oltarja sv. Andreja v Makolah je bil iz ostankov odstranjene poslikave uspešno izluščen originalni lak, nato pa je bila oltarna kulisa po dekantiranju, filtraciji in ponovnem zgoščevanju originalnega laka z njim ponovno lakirana. Gre za edinstven primer ohranitve materialne in estetske celovitosti umetnine. Makolski veliki oltar je tako najverjetneje edini v Sloveniji z ohranjenim in prezentiranim originalnim lakom po izvedenih konservatorsko-restavratorskih posegih.

Slika 6 Izluženje prvotnega laka (foto: Martin Klinc)

Slika 7 S prvotnim lakom lakiran oltar (foto: Martin Klinc)

Na področju stenskih poslikav izpostavljamo tri pomembna odkritja. **Jerneja in Mojca Kos** (Kos d.o.o. in samozaposlena) predstavljata odkritje in konserviranje-restavriranje baročnih poslikav v zvonici cerkve Marijinega vnebovzeta v Šmarju pri Jelšah. **Anita Klančar Kavčič** (ZVKDS RC) piše o nepričakovanem odkritju kvalitetnih poslikav baročnega slikarja Franca Jelovška v cerkvi sv. Jurija v Šenčurju, ki so se razkrile med konservatorsko-restavratorskimi posegi na glavnem oltarju, ter o njihovem restavriranju. S tem odkritjem in prezentacijo poslikav je celoten oltarni prostor dobil drugačno vsebinsko, slogovno in likovnoprostorsko podlago. **Anka Batič** (samozaposlena) pa predstavlja prvo fazo odkrivanja poslikav Toneta Kralja v nekdanji Slovanski kapeli, danes Waldorfski šoli na Streliški ulici v Ljubljani.

Slika 8 Zvonica v Šmarju pri Jelšah po končanih konservatorsko-restavratorskih posegih (foto: Jerneja Kos)

Slika 9 Digitalna fotozloženska poslikave v cerkvi sv. Jurija v Šenčurju z označenimi dnevnicami (izdelava: Vid Klančar)

Slika 10 Arhivska fotografija poslikave Toneta Kralja na vzhodni steni Slovanske kapele (fotoarhiv: Tomáš Valena)

Slika 11 Poslikava Toneta Kralja na vzhodni steni po konservatorsko-restavratorskem posegu leta 2022 (foto: Rok Hafner)

Irena Porekar Kacafura (Pokrajinski muzej Maribor) v prispevku *Bosman – ženitovanjska pogača* predstavlja delo s področja konserviranja-restavriranja muzejskega gradiva. *Bosman* je imel v ženitovanjskih običajih severovzhodne Slovenije obreden, magičen pomen. Njegova osnova je štruca kruha, v tem primeru narejena iz barvanega mavca, na katero so nameščene figurice, ki ponazarjajo del svatovskega sprevoda, in drevesne krošnje – vse izdelano iz lesa, papirja in lanu. Z leti se je nabralo precej nečistoč, prišlo je do poškodb. V konservatorsko-restavratorskem posegu je bil predmet očiščen, tanke razpoke na površini so bile zapolnjene z lepilom z dodatkom mavca in retuširane z akrilnimi barvami. Največ časa je zahtevalo čiščenje in oblikovanje papirne dekoracije, pri čemer pa madeži na papirju niso bili odstranjeni, saj bodo na njih opravljene dodatne analize. Za razstavljanje in hranjenje *bosmana* je bila izdelana nova vitrina, ki skrbi za stabilnost in zaščito.

Slika 12 Konserviran-restavriran bosman (foto: Irena Porekar Kacafura)

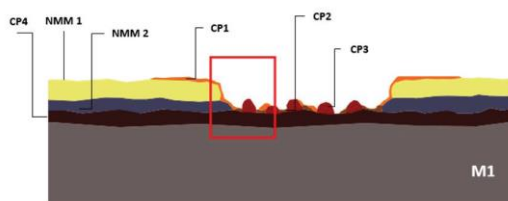
Portugalska kolegica **Ana Sofia Neves** (Universidade de Lisboa) s sodelavci sega na področje digitalnih tehnologij. Prispevek *Dostopnost restavriranja slik slepim in slabovidnim* predstavlja projekt, katerega cilj je razumeti, katere od virov dostopnosti, ki se uporabljajo v muzejih, kot so neposreden dotik originalnih delov ali replik ter zvočni zapisi, je mogoče prilagoditi kontekstu konserviranja in restavriranja. Glavna ideja je približati slabovidnim vključujoče in dostopne vire, ki na didaktičen način posredujejo informacije iz konservatorsko-restavratorskih projektov. V rabi so modeli, ki se nanašajo na tehnično in materialno karakterizacijo umetnine, na primer zaporedje plasti, ki sestavljajo sliko, relief, ki prikazuje kompozicijo dela, ali celopostavne figure, ki ponazarjajo upodobljence na sliki.

Slika 13 Plasti slike, od leve proti desni: podokvir, platno, platno s podsnovo in slikovna plast (foto: Ana Sofia Neves)

Slika 14 Lutki, ki predstavljata kmeta na sliki *Au Soir – Zvečer* (foto: Ana Sofia Neves)

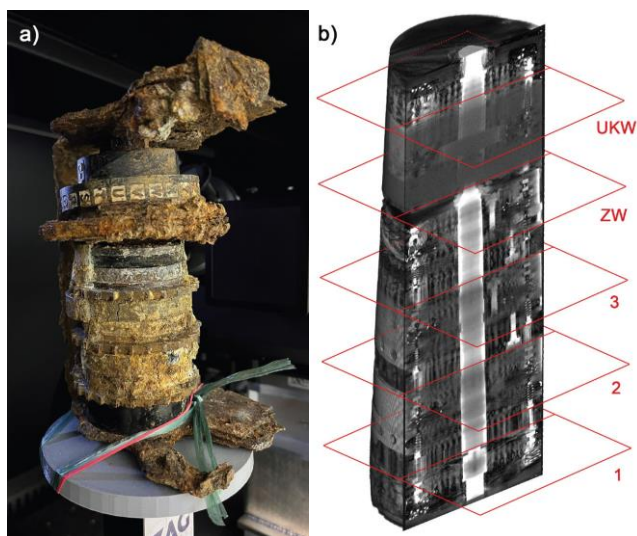
Prispevek **Zale Uršič** (študentka UL, ALUO) *MiCorr – prostodostopno orodje za diagnostiko in dokumentiranje kovinskih predmetov* predstavlja novo neinvazivno in prostodostopno spletno orodje MiCorr, ki uporabniku pomaga pri vizualnem identificiranju, diagnostiki in dokumentiranju kovinskih predmetov ter omogoča pregled podatkovne baze predmetov, ki so jih vnesli drugi uporabniki. MiCorr spodbuja interdisciplinarnost, participativnost in dostopnost ter ima ob širjenju mreže uporabnikov velik potencial, da postane še bolj priročno orodje za vsakega posameznika, ki se sreča s kovinskimi predmeti kulturne dediščine.

Slika 15 Mikroskopska fotografija korozijskih produktov na železu (foto: Nataša Nemeček, Zala Uršič)

Slika 16 Grafični prikaz stratigrafije korozijskih produktov na železu (foto: Zala Uršič)

Med naravoslovnimi preiskavami izpostavljam prispevek **Mihe Hrena** (Zavod za gradbeništvo Slovenije) s sodelavci *Uporaba mikrotomografije za analizo šifrirnega stroja Enigma M4*. Mornariško verzijo Enigme so med letoma 1984 in 1986 odkrili v razbitinah nemškega minolovca R 15 na morskem dnu ob istrski obali. Na stroju so bili izvedeni konservatorsko-restavratorski posegi in skeniranje z mikrotomografijo, s katero so avtorji pridobili dragocene podatke o notranjem stanju naprave (rotorji in elektronika) in identifikaciji modela, ne da bi jo dodatno poškodovali.

Slika 17 (a) Rotorji stroja Enigma, postavljeni na nosilec microct naprave, (b) prerez mikrotomografskega posnetka vzdolž srednje osi kolotov z označenimi ploskvami, kjer so se nahajale oznake in serijske številke kolotov (foto: Miha Hren)

Maja Sučević Miklin (Sveučilište u Zagrebu, Akademija likovnih umjetnosti) v prispevku *Evakuacija umetnin po potresu – primeri iz hrvaške konservatorsko-restavratorske prakse* predstavlja primer odziva stroke na naravno nesrečo. Leta 2020 je Zagreb prizadel močan potres, ki je povzročil veliko gmotno škodo predvsem v središču mesta, kjer se nahajajo številne zgodovinske stavbe, vključno s katedralo, cerkvami in znamenitimi muzeji. Ko so bile stavbe po potresu zavarovane, so morali strokovnjaki evakuirati umetnine.

Faze evakuacije so predstavljene na podlagi izkušenj s terenskega in praktičnega dela na območju Zagreba, ki je vključevalo javne in sakralne ustanove ter njihovo premično kulturno dediščino in inventar. Poudarek je na nekaterih fazah evakuacije, kot so demontaža, popis, označevanje, pakiranje, transport, začasno skladiščenje in nadzor.

Slika 18 Demontaža umetniških del velikih dimenzij (foto: Maja Sučević Miklin)

Slika 19 Označevanje likovnih del (foto: Maja Sučević Miklin)

S področja izobraževanja izpostavljamo dva prispevka. **Ana Božičević** (Sveučilište u Zagrebu, Akademija likovnih umjetnosti) pod naslovom *Konservatorsko-restavratorska dela in izdelava 3D modela kiparske kompozicije Tarča II v okviru mednarodnega interdisciplinarnega projekta Od blizu* predstavlja projekt, zasnovan z namenom približati konservatorsko-restavratorsko stroko muzejskemu občinstvu. Poudarek je bil na sodelovanju muzejskih konservatorsko-restavratorskih oddelkov in ustanov, zato so študentje treh akademij (iz Ljubljane, Splita in Zagreba) pod vodstvom svojih mentorjev izvajali posege na dragocenem muzejskem gradivu in pripravili razstavo o restavriranju in ohranjanju del moderne in sodobne umetnosti. V okviru tega projekta so bila izvedena konservatorsko-restavratorska dela na dveh od treh skulptur, ki sestavljajo celoto *Tarča II* Marije Ujević Galetović iz leta 1981. Poleg standardnih postopkov je bila v proces dela vključena tudi avtorica osebno in s svojimi nasveti pomembno prispevala k uspehu celotnega podviga.

Slika 20 Kiparska kompozicija *Tarča II* in maketa na razstavi *Od blizu* v Moderni galeriji v Ljubljani (foto: Ana Božičević, 2022)

Slika 21 Študentka Dorotea Podolšak med konservatorsko-restavratorskim delom na skulpturi *Tarča II* (foto: Mirta Pavić, 2020)

Drugi je prispevek **Lidije Gardina** (Pokrajinski muzej Koper) *Izobraževanje o materialih za konservatorsko-restavratorske posege na keramiki in kamnu*. V Pokrajinskem muzeju Koper so pod okriljem Društva restavratorjev Slovenije ob mednarodnem muzejskem dnevu 2022 organizirali tri enodnevne delavnice z naslovom *Predstavitev materialov za konserviranje in restavriranje keramike in kamna*. Na delavnici so preizkusili različne restavratorske materiale za pranje, čiščenje, lepljenje, utrjevanje in rekonstruiranje ali dopolnjevanje keramičnega in kamnitega gradiva. Udeleženci so imeli priložnost, da si podelijo dragocene delovne izkušnje in se poučijo o novih pristopih h konserviranju-restavriranju keramičnih in kamnitih eksponatov.

Slika 22 Udeleženci delavnice izdelujejo silikonski kalup za izdelavo replike kovanca (foto: Lidija Gardina)